

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота

на тему:

«Застосування пілотних рішень ЄСПЛ у національному судочинстві:
проблеми та ефективність»

Студентки 1 курсу МПм-11 групи

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Гулик К.М.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного та
європейського права

Саванець Людмила Михайлівна

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОЦЕДУРИ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ ЄСПЛ	6
1.1. Генеза та правова природа інституту пілотних рішень у системі Конвенції.....	6
1.2. Підстави та порядок застосування пілотних рішень.	9
1.3. Вплив пілотних рішень на розвиток європейських стандартів захисту прав людини.....	12
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	16
2.1. Правова природа та нормативне визнання пілотних рішень ЄСПЛ у системі джерел права України.	16
2.2. Системні проблеми, виявлені у пілотних рішеннях щодо України: юридичний аналіз та класифікація.....	19
2.3. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики з урахуванням висновків ЄСПЛ.....	23
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ	27
3.1. Системні структурні проблеми національної правової системи як перешкода виконанню рішень Суду.	27
3.2. Проблеми правової визначеності та колізії при застосуванні пілотних рішень.....	30
3.3. Напрями вдосконалення механізму реалізації індивідуальних та загальних заходів у національному судочинстві.....	33
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40

ВСТУП

Актуальність проблеми. У сучасних умовах становлення правової держави та інтеграції України до європейського правового простору ключовим стає ефективність механізмів захисту прав людини. Одним із провідних засобів забезпечення таких прав у державах-учасниках Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) є прецедентна практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, СУД). Серед різних форм діяльності Суду особливе місце посідає інститут пілотних рішень, спрямований на ліквідацію системних порушень прав людини та на впровадження Судом рекомендацій щодо реформування національних правових систем.

Системні структурні проблеми національної правової системи суттєво перешкоджають ефективному виконанню пілотних рішень Європейського суду з прав людини. Ключові труднощі: відсутність чітких і дієвих інституційних механізмів координації імплементації, нормативна невизначеність і суперечності, невідповідність національного законодавства практиці Суду, слабкість судового контролю та наявність соціально-політичних перепон. Для їх подолання потрібні комплексні реформи: зміцнення інституційного потенціалу, гармонізація законодавства з європейськими стандартами, створення ефективних механізмів координації й контролю за виконанням рішень Суду та підвищення правової культури громадян і правозастосовців. Такий цілісний підхід забезпечить сталу реалізацію зобов'язань держави за Конвенцією і належний захист прав людини на національному рівні відповідно до вимог ЄСПЛ..

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. Проблематика застосування рішень Європейського суду з прав людини, зокрема пілотних рішень, розглядалася у працях вітчизняних і зарубіжних фахівців. Українські автори, серед яких С. В. Шевчук, В. І. Тютюгін, О. В. Капліна та М. І. Козюбра, досліджують правову природу рішень Суду, їхній внесок у розвиток національної правової системи та питання виконання рішень ЄСПЛ. Вони

приділяють особливу увагу імплементації рекомендацій Суду і гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами у сфері прав людини.

Метою міждисциплінарної курсової роботи є всебічний аналіз специфіки застосування пілотних рішень ЄСПЛ у національному судочинстві України, виявлення перешкод їх реалізації та оцінка їхньої ефективності, а також обґрунтування заходів щодо оптимізації механізму виконання таких рішень.

Відповідно до мети визначимо такі **завдання**:

- висвітлити походження та правову суть інституту пілотних рішень ЄСПЛ;
- розкрити особливості правового регулювання і місце пілотних рішень у системі Конвенції;
- охарактеризувати механізм виконання рішень ЄСПЛ у національній правовій системі;
- проаналізувати практику застосування пілотних рішень у національному судочинстві України;
- виявити основні проблеми реалізації пілотних рішень;
- оцінити ефективність впливу пілотних рішень на усунення системних порушень прав людини;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері виконання рішень ЄСПЛ;
- надати рекомендації для підсилення ролі національних судів у процесі імплементації пілотних рішень;
- запропонувати конкретні заходи щодо удосконалення механізму реалізації індивідуальних та загальних заходів.

Об'єкт дослідження - суспільні відносини, що виникають під час виконання та застосування рішень ЄСПЛ у рамках національної правової системи.

Предмет дослідження - правові засади, механізми та практика

застосування пілотних рішень ЄСПЛ в Україні, а також проблеми та ефективність їхньої реалізації.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі міжнародного права та прав людини, практика ЄСПЛ, положення Конвенції та нормативно-правові акти України.

У роботі застосовано такі методи дослідження:

формально-юридичний метод - аналіз нормативно-правових актів;

порівняльно-правовий метод - зіставлення національної та європейської практики;

системний метод - комплексне вивчення механізму виконання рішень;

логіко-юридичний метод - формулювання висновків і рекомендацій;

метод аналізу судової практики - дослідження конкретних кейсів і пілотних рішень ЄСПЛ.

Міждисциплінарна курсова робота складається з вступу, трьох розділів та висновків. У вступі обґрунтована актуальність обраної теми дослідження.

Перший розділ присвячено теоретичним засадам інституту пілотних рішень ЄСПЛ, їхній генезі, правовій природі та міжнародно-правовому статусу.

Другий розділ відтворює результати аналізу практики застосування пілотних рішень у національному судочинстві, окреслює конкретні проблеми й перешкоди, що виникають при імплементації рішень Суду.

Третій розділ містить пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення механізму реалізації пілотних рішень в Україні, зокрема через удосконалення законодавства, посилення ролі Верховного Суду, координацію між органами влади та підвищення кваліфікації суддів

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОЦЕДУРИ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ ЄСПЛ

1.1. Генеза та правова природа інституту пілотних рішень у системі Конвенції.

Становлення інституту пілотних рішень Європейського суду з прав людини стало закономірною відповіддю на системну кризу ефективності контролю за дотриманням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проблема надмірного навантаження Суду через тисячі однотипних скарг, що впливають з однієї і тієї ж структурної помилки на національному рівні, змусила міжнародну судову інституцію вийти за межі суто індивідуальної юстиції.

Історично процедура пілотних рішень не була прямо закріплена у тексті Конвенції 1950 року. Як зазначає дослідник Філіп Ліч, у своїй фундаментальній праці «Taking a Case to the European Court of Human Rights» (у перекладі - «Звернення до Європейського суду з прав людини»), оскільки Конвенція прямо не передбачала такого механізму, Суд був змушений винайти його самостійно, спираючись на системне тлумачення Конвенції. Саме цей процес Ліч називає формою судового активізму, оскільки Суд фактично розширив свої повноваження, щоб не бути розчавленим величезною кількістю ідентичних заяв. Цей інструмент є продуктом «судового активізму» ЄСПЛ, що розвинувся як певний засіб самозбереження системи [16]. Фундаментальним підґрунтям для інституціоналізації процедури пілотних рішень стали програмні документи Комітету Міністрів Ради Європи, зокрема Резолюція Res(2004)3 [18] та Рекомендація Rec(2004)6 [19], які закликали Суд ідентифікувати у своїх рішеннях наявність структурних проблем та пропонувати державам шляхи їх розв'язання.

Комітет Міністрів делегував Суду повноваження не лише констатувати факт порушення конкретної статті Конвенції, а й здійснювати комплексний аналіз першопричин виникнення аналогічних заяв. Таким чином, Суд отримав мандат на формування «директивних вказівок» для держав-відповідачів, що

передбачають розробку та впровадження заходів загального характеру (зміна законодавства, реформування адміністративної практики тощо). Це дозволило переорієнтувати фокус правосуддя з репараційного підходу (виплати компенсацій) на превентивний, спрямований на усунення системних чинників, що генерують масові порушення прав людини

Першим повноцінним пілотним рішенням стала справа «Броньовський проти Польщі» (*Broniowski v. Poland*, № 31443/96) від 22 червня 2004 року [3]. У цій справі Суд вперше констатував, що порушення права власності було наслідком не поодинокого випадку, а системної проблеми, пов'язаної з репатріаційним законодавством. Науковець Люціус Вільдхабер, який очолював Суд у цей період, підкреслює, що Броньовський ознаменував перехід від ролі суду-касатора до ролі конституційного суду Європи, який вказує державам на дефекти їхніх правових систем [6].

У доктрині міжнародного права природа пілотних рішень тлумачиться двояко. Порівняльний аналіз поглядів вчених дозволяє виокремити кілька підходів, зокрема В. Буткевич розглядає пілотне рішення передусім як процесуальний механізм «пакетного» розгляду справ. На думку вченого, мета процедури полягає в тому, щоб заморозити розгляд аналогічних заяв, поки держава не виправить законодавство, що дозволяє Суду не зосереджуватись на повторювальних справах і зберегти ресурси для унікальних правових питань [5].

Шевчук С.В. вказує, що правова природа пілотного рішення глибоко вкорінена в принципі субсидіарності. Суд не бере на себе роль національного законодавця, але через пілотне рішення чітко окреслює напрямок реформ. Крім того, наголошується, що це є формою примусового діалогу між міжнародною та національною юрисдикціями [22].

Також, ми розділяємо думку про те, що, природа пілотних рішень є превентивно-реституційною. На відміну від звичайних рішень, де констатується факт порушення, пілотне рішення має на меті недопущення нових порушень у майбутньому, зокрема загальні заходи, та забезпечення

ефективного внутрішнього засобу правового захисту для тих, хто вже постраждав.

Згідно з сучасними дослідженнями у сфері міжнародного права прав людини, виконання рішень ЄСПЛ передбачає застосування комплексу заходів, які умовно поділяють на індивідуальні та загальні. Індивідуальні заходи спрямовані на відновлення прав конкретного заявника, тоді як загальні заходи мають на меті усунення причин порушення Конвенції та запобігання повторенню аналогічних порушень у майбутньому.

Якщо індивідуальні заходи спрямовані на відновлення порушеного права конкретного заявника, наприклад, виплата справедливої сатисфакції, то загальні заходи мають на меті усунення системної проблеми, яка спричинила порушення. Саме останні є визначальними для пілотних рішень, оскільки вони орієнтовані на довгостроковий ефект і запобігання новим порушенням. При цьому Суд, як правило, не встановлює вичерпного переліку таких заходів, залишаючи державі певну свободу вибору способів їх реалізації, що водночас може бути як перевагою, так і недоліком цього механізму.

Слід зауважити, що ефективність пілотних рішень суттєво залежить від належного виконання державами-відповідачами обов'язкових загальних заходів. Хоча Суд встановлює обов'язок усунути структурну проблему, контроль за реалізацією таких вказівок покладається на Комітет Міністрів Ради Європи, що іноді спричинює затримки в процесі імплементації. У цій площині пілотні рішення виявляють певну інституційну вразливість, оскільки Суд не володіє безпосередніми примусовими засобами впливу на державу, окрім політико-правового тиску в рамках Конвенційної системи.

У практиці ЄСПЛ також простежується схильність до застосування так званих «квазіпілотних» рішень, за яких Суд, не вдаючись формально до процедури пілота, все ж визнає наявність структурної проблеми та вказує на потребу запровадження загальних заходів. Такий підхід свідчить про гнучкість Суду у протидії системним порушенням, але водночас породжує сумніви щодо чіткості критеріїв, що відрізняють пілотні рішення від звичайних рішень.

Важливим правовим аспектом пілотних рішень є їхній вплив на національні правові порядки. Вони фактично виконують роль нормативного орієнтира, спрямовуючи держави на приведення внутрішнього законодавства та практики у відповідність до стандартів Конвенції. У цьому сенсі пілотні рішення набувають рис джерела м'якого права, оскільки, хоча формально вони є обов'язковими лише для сторін конкретної справи, їхній вплив виходить за рамки індивідуального спору й поширюється на ширший спектр правовідносин.

Отже, інститут пілотних рішень ЄСПЛ є правовим явищем складної природи, яке поєднує елементи процесуального механізму, інструменту судового активізму та засобу підвищення ефективності системи Конвенції. Його виникнення зумовлене практичною потребою подолання системних порушень прав людини, а функція полягає в трансформації ролі Суду від органа індивідуального захисту до інституції, що сприяє структурним реформам на національному рівні.

1.2. Підстави та порядок застосування пілотних рішень.

Інститут пілотних рішень Європейського суду з прав людини є важливим інструментом забезпечення ефективності механізму захисту прав людини. Такий механізм застосовується у випадках виявлення системних або структурних проблем у правових системах держав-учасниць Конвенції, які призводять до масових і повторюваних порушень прав людини та значної кількості однотипних заяв до Суду. Правовою основою для застосування пілотної процедури є стаття 46 Конвенції, яка встановлює обов'язковість виконання рішень Суду державами, а також ст. 61 Регламенту ЄСПЛ і Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи Res (2004)3, що закріплюють підхід до вирішення системних проблем на національному рівні [9]. При цьому у науковій літературі підкреслюється, що ключовою підставою для застосування пілотного рішення є наявність саме структурного дефекту у національному праві чи адміністративній практиці, який спричиняє систематичне порушення прав, гарантованих Конвенцією, а не окремий індивідуальний випадок [23].

Серед основних підстав застосування пілотних рішень ми, перш за все, виділяємо наявність системного або структурного порушення, яке має масовий характер і зумовлене недоліками законодавства, судової практики або діяльності органів влади. Крім того, беремо до уваги значну кількість однотипних заяв до ЄСПЛ, що свідчить про повторюваність проблеми та її не вирішеність на національному рівні. Також, застосування пілотних рішень Судом відбувається за відсутності ефективних засобів юридичного захисту у розумінні ст. 13 Конвенції[9], що унеможлиблює належне відновлення порушених прав без звернення до міжнародної судової інстанції; за необхідності запобігання подальшим аналогічним порушенням і зменшення навантаження на Суд, а також за потреби у забезпеченні виконання державою своїх міжнародних зобов'язань шляхом вжиття загальних заходів, спрямованих на усунення причин порушень [26; 16].

У цьому контексті показовим є рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», у якому Суд встановив системну проблему невиконання рішень національних судів і зобов'язав державу створити ефективний механізм їх виконання, що стало одним із ключових прикладів застосування пілотної процедури щодо України [29]. Аналогічно у справі «Броньовський проти Польщі» Суд вперше сформулював підхід до пілотних рішень, визначивши необхідність комплексного вирішення проблеми компенсації за майно [3].

Порядок застосування пілотних рішень ЄСПЛ є спеціальною процесуальною процедурою, яка відрізняється від звичайного розгляду справ і включає кілька взаємопов'язаних етапів. Насамперед відбувається ініціювання пілотної процедури самим Судом, *ex officio*, на підставі аналізу характеру порушення та наявності великої кількості аналогічних заяв. Далі здійснюється відбір так званої пілотної справи, яка найбільш репрезентативно відображає системну проблему.

Наступним етапом є встановлення факту порушення Конвенції у конкретній справі та одночасне виявлення його системного характеру. Суд визначає причини виникнення проблеми, що дозволяє йому вийти за межі

індивідуального спору і фактично здійснювати вплив на національну правову систему. У пілотному рішенні формулюються не лише індивідуальні заходи (зокрема виплата справедливої сатисфакції), а й загальні заходи, які держава повинна вжити для усунення системної проблеми, включаючи внесення змін до законодавства, реформування адміністративної практики або створення нових механізмів захисту прав.

Крім того, Суд може встановлювати конкретні строки для виконання таких заходів, що підвищує ефективність механізму контролю за виконанням рішень. Важливим елементом пілотної процедури є також можливість призупинення або відкладення розгляду аналогічних справ до моменту вирішення системної проблеми на національному рівні, що сприяє процесуальній економії та стимулює державу до оперативного реагування.

Контроль за виконанням пілотних рішень здійснюється Комітетом Міністрів Ради Європи, який оцінює, чи вжила держава необхідних індивідуальних і загальних заходів. Ефективність пілотної процедури значною мірою залежить саме від належного виконання таких рішень, оскільки у разі їх невиконання системна проблема зберігається, що призводить до подальшого надходження аналогічних заяв до Суду [29].

Важливо також враховувати, що пілотні рішення мають значний вплив на формування правової політики держави, оскільки вони фактично визначають напрями реформування законодавства та адміністративної практики. У таких випадках ЄСПЛ виступає не лише як судовий орган, але й як інституція, що формує стандарти належного врядування та верховенства права. Як зазначається у наукових дослідженнях, пілотні рішення є проявом еволюції ролі Суду від органу індивідуального захисту до механізму структурного впливу на правові системи держав.

Таким чином, підстави застосування пілотних рішень ЄСПЛ мають комплексний характер і охоплюють як юридичні, так і фактичні критерії, пов'язані з системністю порушень, їх масовістю та неефективністю національних механізмів захисту. Водночас порядок їх застосування є

багатоступеневим процесом, спрямованим не лише на вирішення конкретної справи, а й на усунення глибинних причин порушень прав людини, що забезпечує довгостроковий ефект та підвищує ефективність функціонування всієї системи захисту прав людини в Європі.

1.3. Вплив пілотних рішень на розвиток європейських стандартів захисту прав людини.

Посилення ролі практики ЄСПЛ як джерела формування та еволюції відповідних стандартів є чи не однією з ключових тенденцій розвитку сучасного європейського права прав людини. І саме інститут пілотних рішень займає особливе місце у цьому процесі, виступаючи не лише процесуальним інструментом оптимізації діяльності Суду, але й ефективним механізмом трансформації правових систем держав-учасниць Конвенції. Саме завдячуючи пілотним рішенням Суд здійснює найбільш системний і глибокий вплив на формування європейських стандартів захисту прав людини, що проявляється як у нормативному, так і в практичному вимірах [8, с. 214].

Передусім слід зазначити, що пілотні рішення є реакцією Суду на наявність структурних або системних проблем у правових системах держав, які призводять до масових або повторюваних порушень прав, гарантованих Конвенцією. Тому, ми часто бачимо в науковій літературі, як коріння індивідуальних скарг, що надходять до Суду, часто полягає саме у таких системних недоліках законодавства або правозастосовної практики [28]. Тому пілотне рішення спрямоване не лише на вирішення конкретної справи, але й на усунення причин, що породжують порушення, шляхом визначення загальних заходів, які держава зобов'язана реалізувати.

У цьому контексті пілотні рішення відіграють ключову роль у формуванні європейських стандартів, встановлюючи обов'язкові для держав орієнтири щодо належного рівня захисту прав людини. Вони конкретизують зміст позитивних зобов'язань держав, визначаючи, які законодавчі, адміністративні або судові заходи необхідні для адаптації національної системи до вимог Конвенції [25]. Таким чином, відбувається не тільки тлумачення

конвенційних норм, але й їх подальший розвиток через деталізацію стандартів правозастосування.

Пілотні рішення відіграють важливу роль у правотворчій практиці, маючи значний потенціал для формування нових правових підходів та інститутів. Хоча ЄСПЛ формально не є законодавчим органом, його юрисдикція, зокрема через пілотні рішення, фактично сприяє створенню нових стандартів у таких сферах, як виконання судових рішень, умови тримання під вартою та право власності. Зазначені рішення часто стають каталізатором правових реформ, які виходять за межі окремих держав і набувають загальноєвропейського значення.

Одним із найперших і найбільш вагомих прикладів застосування пілотної процедури стала справа «Broniowski v. Poland» (2004), що мала ключове значення для її розвитку. У ході цієї справи Європейський суд з прав людини виявив системну проблему, пов'язану з неспроможністю держави виконати зобов'язання щодо компенсації за втрачене майно, відоме як «Bug River claims». Суд встановив порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції та зобов'язав Польщу створити ефективний механізм компенсації для численних постраждалих у аналогічній ситуації. Наслідком стало ухвалення спеціального законодавства, яке врегулювало цю проблему національно, а також сформувало стандарт у контексті державного обов'язку забезпечити ефективні інструменти реституції або компенсації.

Справа «Hutten-Czapska v. Poland» (2006) не менш важлива для підходів ЄСПЛ до системних проблем. У ній суд виявив серйозний дисбаланс між правами орендодавців і орендарів житла, що призводив до порушення права власності. Як результат, державу було зобов'язано реформувати житлове законодавство для забезпечення справедливого балансу інтересів. Це рішення заклало основу для європейського стандарту пропорційності втручання у право власності та потреби створення законодавчого балансу соціальних і економічних інтересів.

Особливу увагу варто приділити тому, що пілотні рішення сприяють уніфікації стандартів захисту прав людини. Оскільки вони спрямовані на вирішення системних проблем, характерних для багатьох країн, їх рекомендації виходять за рамки держави-відповідача та слугують орієнтиром для інших країн у вдосконаленні національних правових систем. Це стимулює гармонізацію правових систем членів Ради Європи та створює єдиний простір для захисту прав людини.

Крім того, вплив пілотних рішень виходить за межі юридичного виміру, маючи значний політико-правовий ефект. Вони стимулюють держави до впровадження масштабних реформ, спрямованих на зміцнення верховенства права та демократичних інститутів. У цьому контексті такі рішення виступають як інструмент м'якого примусу, поєднуючи юридичну обов'язковість із міжнародним політичним впливом.

У той же час вплив пілотних рішень виходить за межі лише юридичного аспекту. Вони мають значний політико-правовий ефект, спонукаючи держави до впровадження ґрунтовних реформ. Навіть у випадках, які формально не класифікуються як пілотні, наприклад, у справі «Buzadji v. Republic of Moldova» (2016), ЄСПЛ встановлює стандарти, що впливають на практику багатьох країн, зокрема у сфері обґрунтування тримання під вартою [18, с. 912].

Водночас реалізація пілотних рішень на національному рівні часто стикається з викликами, такими як недостатня політична воля, обмежена інституційна спроможність чи складність необхідних реформ. Ці фактори можуть затримувати або обмежувати ефективність імплементації, що впливає на їхній загальний потенціал у розвитку стандартів.

Таким чином, пілотні рішення ЄСПЛ виконують багатовимірну функцію в розвитку європейських стандартів. Вони деталізують конвенційні норми, гармонізують правові системи, посилюють конвенційний контроль і стимулюють внутрішньодержавні реформи. Завдяки їхнім наслідкам формується цілісний європейський правовий простір, де права людини

набувають реального значення, виходячи за межі суто декларативного характеру.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

2.1. Правова природа та нормативне визнання пілотних рішень ЄСПЛ у системі джерел права України.

Правова природа пілотних рішень Європейського суду з прав людини виступає багатогранним і складним поняттям, що поєднує риси як індивідуального правозастосовного акта, так і джерела формування загальноприйнятих правових стандартів. У рамках сучасної правової доктрини їх аналіз здійснюється крізь призму практики ЄСПЛ як специфічного джерела права, яке функціонує в межах механізмів Конвенції з прав людини і поступово інтегрується у національні правові системи країн-учасниць.

Ключовим є розуміння практики ЄСПЛ як комплексного правового феномену, котрий охоплює не лише текст рішень, а й правові позиції з прецедентним значенням, які впливають на подальший розвиток правозастосовної практики [10]. У цьому контексті пілотні рішення мають особливе значення як інструмент усунення системних чи структурних проблем у правопорядку держави-відповідача.

З точки зору юридичної теорії пілотні рішення характеризуються дуалістичною природою. Вони, з одного боку, є актами захисту прав конкретного заявника у межах певної справи, а з іншого - містять загальні рекомендації, які адресуються національним органам влади та спрямовані на подолання системних порушень. Це надає їм статусу квазінормативних актів [25].

У контексті класифікації джерел права пілотні рішення доцільно розглядати через категорію правових позицій Суду. Прецедентні висновки ЄСПЛ формують основу для нормативного регулювання суспільних відносин у державах-учасниках. Такі рішення виступають носіями узагальнених правових стандартів із підвищеним рівнем нормативності, спрямованих саме на ліквідацію хронічних порушень положень Конвенції[10].

У сучасній правовій доктрині Конвенція трактується не лише як традиційний міжнародний договір, але й як динамічний інструмент, що сприяє формуванню єдиного європейського правопорядку. Для України Конвенція набула чинності після її ратифікації Законом України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. Цей крок наділив Суд повноваженнями розглядати скарги фізичних осіб, неурядових організацій або груп осіб, які заявляють про порушення їхніх прав з боку держави-відповідача. Стаття 17 цього Закону передбачає обов'язкове врахування практики ЄСПЛ під час тлумачення та застосування норм національного законодавства. Це сприяє уніфікації правових стандартів і забезпечує дієвий захист прав людини.

У правовідносинах України рішення ЄСПЛ є важливими регуляторами й фактичними джерелами права, формуючи судову практику в цивільному, адміністративному та конституційному праві та сприяючи «живій юриспруденції», коли норми набувають актуального змісту. Особливе значення мають заходи загального характеру для усунення системних проблем, виявлених ЄСПЛ: зміни законодавства та практик його застосування, юридична експертиза законопроектів, підвищення кваліфікації суддів і юристів, створення внутрішніх механізмів моніторингу виконання рішень ЄСПЛ. Ратифікація Конвенції — це не лише формальний акт, а й зобов'язання держави впроваджувати ефективні національні механізми захисту та гарантувати європейські стандарти. Інтеграція пілотних рішень у правову систему відбувається через пріоритет міжнародних договорів на конституційному рівні, інституціоналізуючи практику ЄСПЛ; водночас пілотні рішення вимагають заходів загального характеру, які потребують участі судової, законодавчої та виконавчої влади.

По-перше, пілотні рішення Суду вимагають запровадження заходів загального характеру, що виходять за межі суто судової діяльності та потребують залучення законодавчої і виконавчої влади. Це означає, що їх впровадження є комплексним процесом, який пов'язаний із реформуванням

законодавства або зміною адміністративних практик. По-друге, такі рішення впливають на формування судової практики на національному рівні, адже національні суди повинні враховувати правові позиції ЄСПЛ під час розгляду аналогічних справ.

Рішення Європейського суду з прав людини мають наддержавний характер, оскільки їх ухвалює орган, що не належить до національної системи державної влади. Водночас ці рішення є обов'язковими для виконання всіма державами-членами Ради Європи. Формат рішень ЄСПЛ чітко регламентований і включає такі складові: процедурну частину, де описується порядок розгляду справи; виклад фактичних обставин; правову частину з аналізом наявності чи відсутності порушень положень Європейської конвенції з прав людини; а також декларативну частину, де формулюються висновки Суду та рекомендації щодо усунення виявлених порушень.

Пілотні рішення мають гібридну правову природу, оскільки вони водночас вирішують конкретну індивідуальну справу та пропонують загальні рекомендації щодо необхідних реформ у правовій системі держави. Такий підхід відповідає зобов'язанню держав забезпечувати ефективні національні засоби правового захисту, як це передбачено рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи.

Цей механізм застосовується лише за певних умов: якщо порушення мають системний і повторюваний характер, якщо національні правові засоби виявляються неефективними для відновлення порушених прав, а також за необхідності реформування законодавства або практики його застосування. Одним із прикладів реалізації такого підходу є справа «Бурмич та інші проти України», у якій Суд вказав на існування структурних проблем у виконанні судових рішень і надав відповідні рекомендації державі. Завдяки цьому пілотні рішення не лише фіксують факт порушення, а й слугують керівництвом для впровадження системних реформ.

Практика ЄСПЛ розглядається як динамічний інструмент, що забезпечує реальне застосування навіть формальних норм національного права. Важливе

значення в цьому процесі має Конституційний Суд України, який активно використовує рішення ЄСПЛ як додаткове джерело при визначенні конституційності нормативно-правових актів.

Інституційне забезпечення імплементації рішень ЄСПЛ в Україні здійснюється, зокрема, через діяльність Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ. Його функції регламентовано постановами Кабінету Міністрів України. Уповноважений представляє країну у Страсбурзі, контролює виконання рішень Суду та ініціює необхідні зміни до законодавства. Це підкреслює, що пілотні рішення ЄСПЛ мають не лише юридичний, а й адміністративно-управлінський характер, стимулюючи реформування правової системи держави.

У контексті порівняння виявляється, що більшість країн-членів Ради Європи інтегрують пілотні рішення ЄСПЛ у свої правові системи як обов'язкові прецеденти. Вони виконують превентивну роль, дозволяючи державам своєчасно адаптувати законодавство та правозастосовну практику для запобігання новим правопорушенням. Україна, поступово впроваджуючи ці стандарти, рухається до моделі системного правового регулювання, у якій міжнародні зобов'язання стають ефективним інструментом модернізації національного права.

Таким чином, правова природа пілотних рішень ЄСПЛ в Україні визначається їхнім імперативним статусом квазіпрецедентів, що обов'язкові для всіх гілок влади. Процес нормативної рецепції можна розглядати як інтеграцію європейських правових стандартів у систему національного права, що реалізується через законодавство та судову практику. У результаті цей підхід сприяє поступовому розвитку правової системи України, вирішенню структурних проблем правосуддя та підвищенню рівня захисту прав людини на національному рівні.

2.2. Системні проблеми, виявлені у пілотних рішеннях щодо України: юридичний аналіз та класифікація.

У наукових дослідженнях підкреслюється багатофункціональна роль практики ЄСПЛ, зокрема виконання регулятивної, інформаційної,

сигналізаційної та стимулюючої функцій. У цьому контексті пілотним рішенням відводиться особлива роль у повідомленні державі про системні проблеми, а також у стимулюванні процесу реформ.

Однак нормативне впровадження пілотних рішень ЄСПЛ в Україні супроводжується значними труднощами. Одна з основних проблем полягає у відсутності ефективного механізму реалізації заходів загального характеру. Як свідчить наукова література, такий механізм має включати нормативну, інституційну, функціональну, комунікативну та ідеологічну компоненти. Проте їхня синхронізація наразі недостатня.

Існує також невизначеність щодо статусу пілотних рішень у системі джерел права. Формально вони не вважаються нормативно-правовими актами, але у їхньому змісті є елементи нормативного характеру, що дозволяє інтерпретувати їх як специфічний прецедентний засіб права.

Підтримуючи позицію багатьох науковців, практику ЄСПЛ слід визнавати самостійним джерелом права. Пілотні рішення у цьому контексті мають підвищену нормативність, оскільки вони містять загальні приписи, обов'язкові для держави, і скеровані на усунення системних порушень.

Суттєвим є питання співвідношення між пілотними рішеннями та національними джерелами права. У випадку суперечностей між нормами внутрішнього законодавства і позиціями ЄСПЛ пріоритет має надаватися останнім відповідно до міжнародних зобов'язань України та принципу верховенства права. Це підкреслює важливість гармонізації українського законодавства зі стандартами Конвенції.

Пілотні рішення також чинять значний вплив на правозастосовну діяльність. Вони задають орієнтири для вирішення типових справ, допомагають уніфікувати судову практику і сприяють зміцненню захисту прав людини. Водночас їхнє ефективне впровадження залежить від рівня правової культури суддів і їх готовності інтегрувати стандарти ЄСПЛ в національну систему.

Аналізуючи практику ЄСПЛ та сучасні наукові підходи, системні проблеми, які були окреслені в пілотних рішеннях щодо України, варто класифікувати за кількома ключовими напрямками.

Найголовніша проблема — невиконання або затягнуте виконання рішень національних судів, визнане ЄСПЛ структурною у справах «Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України». Сутність - системна нездатність держави виконувати рішення проти її органів чи підприємств; ЄСПЛ наголошує, що право на справедливий суд за ст. 6 Конвенції включає забезпечення виконання рішень [27]. Юридичний аналіз виявляє кілька причин: прогалини в законодавстві про виконавче провадження; законодавчі обмеження (наприклад, мораторії на примусове стягнення майна держпідприємств), що блокують виконання; хронічна нестача бюджетних коштів, якою держава виправдовує невиконання; відсутність дієвих внутрішніх механізмів захисту осіб, які стикаються з невиконанням рішень. За К. Корнієнковою, проблема комплексна й формується нормативними, фінансовими та інституційними факторами. [15, с.346].

Другий блок системних проблем стосується відсутності ефективних засобів юридичного захисту, які порушують вимоги статті 13 Конвенції. ЄСПЛ неодноразово зазначав, що українська правова система не забезпечує достатніх механізмів для запобігання порушенням або їх усунення. Наприклад, у справі «Іванов проти України» Суд закликав державу створити ефективний механізм захисту, який би дозволяв отримувати компенсації за невиконані судові рішення. [9].

Відсутність таких інструментів має далекосяжні наслідки для системи захисту прав людини. Це призводить до того, що велика кількість громадян звертається до ЄСПЛ, перевантажуючи Суд і створюючи загрозу принципу субсидіарності. У справі «Бурмич та інші проти України» ЄСПЛ прямо зазначив про накопичення тисяч однотипних заяв як наслідок неспроможності держави забезпечити ефективні внутрішні механізми захисту [27].

Третій блок проблем концентрується на питаннях кримінальної юстиції, включаючи неналежні умови утримання під вартою та жорстоке поводження. Ці порушення носять системний характер і були неодноразово зафіксовані ЄСПЛ у справах проти України. Серед основних проблем виділяють переповненість установ виконання покарань, незадовільний стан санітарії, відсутність належного медичного забезпечення та неспроможність системи ефективно розглядати скарги. Такі умови суперечать вимогам статті 3 Конвенції, яка категорично забороняє тортури, нелюдське чи принижуюче гідність поводження [15, с.347].

Четвертий блок системних проблем стосується порушення права власності, гарантованого статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. У практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо України такі порушення часто пов'язані з дією законодавчих обмежень, які не відповідають принципу пропорційності. Прикладом цього може служити тривалий мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення, який вже був предметом розгляду ЄСПЛ. Як вказується у наукових дослідженнях, такі обмеження створюють дисбаланс між публічними інтересами та правами власників, що може призводити до системних порушень.

П'ятий блок проблем зосереджений на надмірній тривалості судових процесів і загальній неефективності судової системи. Хоча ця проблема характерна для багатьох країн, в Україні вона особливо загострена. Її основними причинами є перевантаженість судів, недосконалість процесуального законодавства, недостатнє кадрове забезпечення та організаційні проблеми в управлінні судовою системою. Як зазначає дослідниця Н. Блажівська, тривалість судового провадження є одним із ключових показників ефективності роботи судів, тоді як її перевищення вказує на порушення статті 6 Конвенції [2, с. 85].

Шостий блок системних проблем має інституційний характер і стосується недоліків механізму виконання рішень ЄСПЛ. Зокрема, відсутня належна координація між різними гілками влади - законодавчою, виконавчою та

судовою. Крім того, механізми контролю за виконанням рішень Суду залишаються слабкими. Вирішальну роль у цій сфері відіграє Міністерство юстиції України, яке забезпечує координацію виконання рішень ЄСПЛ, однак його діяльність часто стримується інституційними та ресурсними обмеженнями. Згідно з актуальними аналітичними дослідженнями, саме інституційна несистемність є однією з ключових причин затримок у виконанні рішень Суду[20].

Важливо також відзначити взаємопов'язаність цих проблем. Вони не існують окремо, а формують єдину систему структурних недоліків, які підсилюють один одного. Наприклад, невиконання судових рішень підриває довіру до системи правосуддя, що посилює кількість звернень до ЄСПЛ. Відсутність ефективного захисту підтримує цю тенденцію, а недосконалість інституційного механізму ускладнює вирішення проблем на національному рівні.

Таким чином, системні проблеми, висвітлені у пілотних рішеннях ЄСПЛ стосовно України, мають багаторівневий і взаємопов'язаний характер. Їх класифікація дозволяє не лише глибше зрозуміти природу порушень Конвенції, а й окреслити ключові напрями реформування національної правової системи. Їхнє ефективне вирішення можливе лише за умови комплексного підходу, який включає удосконалення законодавства, підвищення результативності правозастосування, посилення інституційної спроможності держави і забезпечення ефективного контролю за виконанням рішень ЄСПЛ.

2.3. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики з урахуванням висновків ЄСПЛ.

У сучасних умовах розвитку правової системи України особлива увага приділяється забезпеченню єдності судової практики з урахуванням стандартів, визначених Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ). Це обумовлено як міжнародно-правовими зобов'язаннями країни, що випливають із Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, так і внутрішньою потребою створення стабільного, передбачуваного та ефективного правозастосування. У

цьому процесі фундаментальну роль відіграє Верховний Суд, який є найвищою судовою інстанцією в Україні.

Юридичне підґрунтя роботи Верховного Суду в напрямку забезпечення єдності судової практики базується на положеннях Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [19]. Згідно з останнім, українські суди мають обов'язково враховувати практику ЄСПЛ як джерело права. Це передбачає необхідність системного використання напрацювань ЄСПЛ у процесі здійснення правосуддя. Таким чином, прецедентна практика суду фактично інтегрується до національної правової системи, набуваючи нормативного значення.

Верховний Суд відіграє визначальну роль, формуючи правові позиції, що забезпечують однакове застосування норм судами нижчих інстанцій і реалізацію принципу правової визначеності як складової верховенства права. Практика ЄСПЛ є важливим орієнтиром для тлумачення прав і свобод людини й для вироблення таких позицій. Особливе значення має діяльність Великої Палати Верховного Суду: її основне завдання — перегляд справ для усунення розбіжностей у рішеннях та формування узагальнених правових висновків. Велика Палата активно застосовує практику ЄСПЛ, що узгоджує українську правозастосовну практику зі стандартами європейського права, причому йдеться не лише про формальне використання рішень, а про їхню суттєву інтеграцію в національне правове поле.

У контексті імплементації пілотних рішень Європейського суду з прав людини роль Верховного Суду набуває визначального значення. Як зазначалося у попередньому аналізі, пілотні рішення спрямовані на ліквідацію системних проблем, які мають значний масштабний характер. До таких проблем належать, серед іншого, систематичне невиконання судових рішень, відсутність ефективних механізмів юридичного захисту, неналежні умови утримання під вартою тощо. У цій площині на Верховний Суд покладається завдання

впровадження висновків ЄСПЛ, перетворюючи їх на конкретні правові орієнтири для судової практики у подібних справах.

У межах цієї системи Верховний Суд виконує центральну функцію у забезпеченні судового компонента реалізації рішень ЄСПЛ. Його завдання полягає у формуванні та впровадженні юридичних позицій, які сприяють уніфікації застосування стандартів ЄСПЛ вітчизняними судами нижчого рівня. Таким чином, Верховний Суд стає своєрідним мостом між міжнародними нормами права і національною судовою практикою.

Окрім того, діяльність Верховного Суду спрямована на запобігання новим порушенням Конвенції. Використовуючи аналіз практики ЄСПЛ та її ключових висновків, суд формує правозастосовні підходи, здатні усунути причини системних порушень. Наприклад, у справах, пов'язаних із невиконанням судових рішень, Верховний Суд орієнтує суди на дотримання принципів ефективності захисту прав громадян згідно зі стандартами ЄСПЛ.

Додатковою складовою роботи Верховного Суду є методологічна підтримка інших судових інстанцій. Це включає підготовку узагальнень судової практики, інформаційних довідок і аналітичних матеріалів. Це сприяє формуванню єдиного підходу до тлумачення та застосування норм права, а також забезпечує високий рівень правосуддя.

Проте у процесі забезпечення єдності судової практики з огляду на рішення ЄСПЛ існують певні труднощі. Серед них виділяються нерівномірність використання рішень ЄСПЛ судами нижчих інстанцій, поверхове цитування без глибокого аналізу та затримки в адаптації нових правових стандартів до національного правозастосування.

Важливо також звернути увагу на взаємодію Верховного Суду з іншими інституціями у розрізі виконання рішень ЄСПЛ. Координація між судовою, виконавчою та законодавчою гілками влади відіграє вирішальну роль у реалізації цього процесу. Хоча Міністерство юстиції України є ключовим координатором цього механізму, саме Верховний Суд відповідає за практичне впровадження стандартів ЄСПЛ у національну юриспруденцію.

Верховний Суд відіграє важливу роль у підтриманні єдності судової практики, враховуючи рішення ЄСПЛ. Його робота сприяє інтеграції національного правопорядку до європейських стандартів, покращенню ефективності захисту прав людини через суд, а також запобіганню новим порушенням положень Конвенції. Особливу значущість Верховний Суд набуває у контексті впровадження пілотних рішень ЄСПЛ, адже саме він здійснює адаптацію системних висновків Суду до конкретних правових позицій, застосовуваних на рівні держави.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ

3.1. Системні структурні проблеми національної правової системи як перешкода виконанню рішень Суду.

Сучасний підхід до оцінювання ефективності впровадження рішень Європейського суду з прав людини у національні правові системи наголошує, що успішна реалізація міжнародних зобов'язань вимагає не лише формального інтегрування відповідних стандартів у національне законодавство. Важливим є також створення міцних, злагоджених і результативних інституційних механізмів, які здатні забезпечити практичне застосування цих стандартів у повсякденній діяльності органів влади. У цьому контексті необхідно не лише аналізувати окремі положення законодавства, а й звертати увагу на системні структурні проблеми в національних правових системах, що стають перепонами для своєчасної та ефективної реалізації рішень ЄСПЛ. Особливо це стосується пілотних рішень, спрямованих на вирішення системних порушень.

Одним із ключових викликів для багатьох країн, включаючи Україну, є те, що сам факт формального визнання рішень ЄСПЛ не гарантує їхньої реальної імплементації. Це переважно зумовлено існуванням структурних недоліків у механізмах запровадження міжнародних стандартів на національному рівні. Йдеться про проблеми з процедурними, організаційними та інституційними аспектами виконання цих рішень. Рада Європи, зокрема Комітет Міністрів, наполягає на тому, що значна частина проблем із невиконанням рішень має не лише юридичний, а й системний характер. Це пов'язано зі слабкими місцями в національній правовій системі, яка не в змозі забезпечити злагоджену і ефективну реалізацію міжнародних нормативно-правових актів.

Одним із найгостріших питань є недостатня інституційна спроможність державних органів, відповідальних за координацію виконання рішень ЄСПЛ. В Україні координуючу функцію покладено на Урядового уповноваженого з прав людини та Міністерство юстиції. Однак ресурсів і повноважень цих органів

часто не вистачає для ефективного виконання своїх завдань. Особливо це стає очевидним у випадках, коли пілотні рішення потребують комплексних заходів, таких як реформування законодавства, змін у судовій практиці чи впровадження нових процедурних механізмів. Відсутність злагодженої співпраці між виконавчою, законодавчою і судовою владою значно уповільнює виконання таких заходів або навіть призводить до нехтування рекомендаціями ЄСПЛ, що є порушенням зобов'язань країни як учасниці Конвенції.

Додатковою проблемою є неузгодженість повноважень і ролей органів влади, які беруть участь у процесі ідентифікації системних порушень та реалізації відповідних заходів. Часта відсутність чітко визначеного порядку призводить до розпорошення компетенцій між установами: одні органи відповідають за розробку пропозицій щодо усунення порушень, але інші - за їх впровадження. Це породжує плутанину, повторення функцій або, навпаки, прогалини у відповідальності. Такий рівень правової невизначеності ускладнює впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство і правозастосовну практику, про що свідчать численні дослідження.

Ще одним важливим аспектом є наявність колізій у національному законодавстві, які виявляються, коли його окремі положення, прямо чи опосередковано, суперечать стандартам, закріпленим у практиці ЄСПЛ. Подібна правова неузгодженість не лише створює труднощі у застосуванні міжнародних норм на національному рівні, але й провокує постійні судові суперечки, що нерідко знову доходять до ЄСПЛ. Наприклад, суперечності між нормами конституційного, адміністративного та процесуального права можуть призводити до рішень національних судів, які формально відповідають внутрішньому законодавству, проте порушують стандарти Конвенції і практику Суду. За таких умов виконання пілотних рішень стає не лише технічно складним завданням, а й юридично неоднозначним процесом.

Окрема проблема полягає у недостатній гармонізації національного законодавства із практикою ЄСПЛ. У багатьох країнах, які ратифікували Конвенцію, відсутні прозорі та чітко визначені процедури для інтеграції

міжнародних стандартів у внутрішнє право. Це часто спричиняє значні затримки в адаптації законодавства до вимог ЄСПЛ. Недостатність подібних процедур гармонізації в самих законах і судовій практиці є однією з основних причин того, що рішення Суду, зокрема в пілотних справах, тривалий час залишаються частково чи повністю невиконаними. Навіть після внесення законодавчих змін реальна практика їх застосування може значно відрізнятись через низький рівень підготовки суддів і юристів, брак правової культури та відсутність методичних рекомендацій. У результаті це ще більше ускладнює виконання таких рішень.

Вагомою залишається також організаційно-правова проблема: у національних правових системах часто бракує ефективних механізмів контролю за виконанням рішень судів першої та апеляційної інстанцій, які розглядалися в ЄСПЛ. Національні суди нерідко ухвалюють рішення без врахування практики Суду, що змушує сторони знову звертатися до ЄСПЛ через невиконання основних конституційних гарантій. Ця ситуація свідчить про низький рівень інтеграції стандартів ЄСПЛ у систему судової освіти та недостатнє методичне забезпечення суддів, що підриває спроможність національної судової системи запобігати подібним порушенням у майбутньому. Таким чином, ключова проблема полягає не лише у бракові необхідних нормативно-правових актів, але й у недостатності механізмів забезпечення спільного розуміння й застосування міжнародних стандартів на всіх рівнях судочинства.

Не слід також випускати з уваги соціально-політичні аспекти, які відіграють значну роль у виконанні рішень ЄСПЛ. Низький рівень правової культури серед представників правової сфери, відсутність послідовної підтримки реформ з боку урядовців, часті зміни в законодавстві та політична нестабільність значно ускладнюють процес реалізації рішень Суду на практиці. Науковці наголошують на тому, що поряд із наявністю належних юридичних механізмів саме політична воля держави виконує одну із визначальних ролей у дотриманні міжнародних зобов'язань. Без послідовного політичного курсу

навіть найкраще прописане законодавство ризикує стати просто красивим текстом без практичного застосування.

Системні структурні проблеми національної правової системи значно перешкоджають ефективному виконанню пілотних рішень ЄСПЛ: відсутність чітких інституцій координації, нормативна невизначеність і суперечності, невідповідність національного законодавства практиці Суду, слабкий судовий контроль і соціально-політичні перепони. Для їх подолання потрібні ґрунтовні реформи: зміцнення інституційного потенціалу, узгодження норм з європейськими стандартами, створення ефективних механізмів координації та контролю виконання рішень і підвищення правової культури громадян та правозастосовців. Такий цілісний підхід забезпечить стале виконання зобов'язань держави за Конвенцією й належний захист прав людини відповідно до вимог ЄСПЛ..

3.2. Проблеми правової визначеності та колізії при застосуванні пілотних рішень.

Одним із фундаментальних викликів запровадження пілотних рішень Європейського суду з прав людини у національній судовій системі України є забезпечення належного рівня правової визначеності та вирішення колізій, що виникають під час їх застосування. Через наднаціональний статус рішень ЄСПЛ та їх обов'язковий характер для держав-учасниць Конвенції питання узгодженості національного законодавства з позиціями Суду набуває особливої важливості [9].

Правова визначеність є складовою принципу верховенства права, закріпленого в національному праві України та практиці ЄСПЛ. У застосуванні пілотних рішень вона вимагає передбачуваності правозастосування, стабільності регулювання та однозначності тлумачення норм, проте судова практика показує, що ці вимоги часто порушуються через відсутність чітко визначених механізмів імплементації пілотних рішень у внутрішнє право. [1].

Суттєвою перешкодою є також невизначеність правового статусу пілотних рішень у системі джерел національного права. Хоча стаття 17 Закону

України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» зобов'язує суди враховувати практику ЄСПЛ як джерело права, на практиці виникають складнощі з визначенням обсягу обов'язковості таких рішень, зокрема коли йдеться про пілотні рішення, що передбачають не лише індивідуальні, а й загальні заходи [17].

Пілотні рішення ЄСПЛ, на відміну від звичайних рішень, спрямовані на вирішення системних або структурних недоліків у правовому порядку держави. Вони накладають на державу обов'язок вживати загальних заходів, що можуть охоплювати зміну законодавчих норм, адміністративної практики або судової практики. Водночас відсутність чітко визначеної процедури трансляції таких вимог у національне законодавство породжує правову невизначеність для судів та інших суб'єктів правозастосування [32].

Особливу увагу слід звернути на зіткнення між положеннями національного законодавства та правовими висновками ЄСПЛ, викладеними в пілотних рішеннях. Коли норми внутрішнього права суперечать тлумаченню Конвенції Судом, національні суди опиняються перед вибором, чи слідувати внутрішньому законодавству, чи відступити від нього в інтересах конвенційних стандартів. Така ситуація підриває принцип правової визначеності, оскільки різні судові інстанції можуть ухвалювати несумісні рішення у схожих справах [9].

Аналітичні звіти з практики застосування рішень ЄСПЛ в Україні свідчать, що значна частина судових актів містить лише формальні або декларативні згадки про Конвенцію без ґрунтовного аналізу її змісту та релевантності до конкретного спору. Це сприяє викривленому відтворенню правових позицій ЄСПЛ і породжує додаткові протиріччя у застосуванні права [4].

Ще однією проблемою є невідповідність судової практики щодо реалізації пілотних рішень. Це пояснюється, зокрема, недостатньою підготовленістю суддів у сфері міжнародного права та відсутністю чітких роз'яснень від Верховного Суду щодо практичної реалізації окремих пілотних

рішень. Внаслідок цього одна і та сама правова позиція ЄСПЛ може тлумачитися по-різному, що негативно позначається на передбачуваності судових рішень [4].

Необхідно також врахувати проблему часової дії пілотних рішень. Оскільки такі рішення часто передбачають відстрочки виконання або встановлюють перехідні терміни для проведення реформ, постає питання про застосування їх положень до справ, які розглядаються в період впровадження змін. Відсутність чітких критеріїв урегулювання цього питання призводить до правової невизначеності та різних тлумачень у практиці судів.

Важливим є також співвідношення пілотних рішень ЄСПЛ і рішень Конституційного Суду України. У випадках невідповідності правових позицій цих інституцій виникає колізія, яка не має однозначного вирішення в національному праві. Це ставить під сумнів дієвість механізму імплементації міжнародних стандартів захисту прав людини та створює ризики невиконання Україною своїх зобов'язань за Конвенцією.

Окремо виділяється проблема нормативної інерції, тобто повільного реагування законодавця на приписані пілотними рішеннями обов'язки. Між ухваленням пілотного рішення та внесенням відповідних змін до національного законодавства часто минає тривалий період, під час якого суди змушені самотійно визначати порядок застосування таких рішень. Це ускладнює правозастосування та підсилює ризик його нерівномірності [1].

Аналіз судової практики виявляє, що значна кількість помилок при застосуванні рішень ЄСПЛ зумовлена неправильним розумінням їхньої правової природи, зокрема плутаниною між обов'язковими правовими позиціями (та допоміжними міркуваннями). Це веде до некоректного використання пілотних рішень як джерела права та породжує нові колізії.

Отже, проблеми правової визначеності та колізій при реалізації пілотних рішень ЄСПЛ мають комплексний характер і впливають як із недосконалості національного законодавства, так і з недоліків практики його застосування. Для їх усунення необхідно удосконалити правове регулювання імплементації

рішень ЄСПЛ, сприяти уніфікації судової практики за активної участі Верховного Суду, підвищити професійну підготовку суддів, забезпечити оперативне реагування законодавця та розробити методичні рекомендації щодо застосування пілотних рішень.

3.3. Напрями вдосконалення механізму реалізації індивідуальних та загальних заходів у національному судочинстві.

Ефективність здійснення індивідуальних та загальних заходів, передбачених рішеннями ЄСПЛ, зокрема пілотними рішеннями, є ключовим показником здатності національної правової системи гарантувати фактичний захист прав людини. Для України проблема належного виконання рішень Суду залишається системною, що підтверджується великою кількістю справ із встановленими повторюваними порушеннями та тривалими строками реалізації заходів загального характеру [30, с. 14].

У цьому вимірі удосконалення механізму здійснення індивідуальних і загальних заходів має носити комплексний характер та охоплювати нормативно-правову, інституційну й правозастосовну складові. Такий підхід узгоджується з сучасними науковими підходами, згідно з якими ефективне виконання рішень ЄСПЛ можливе лише за умов системної трансформації як законодавства, так і практики його застосування [13, с. 52].

Першочерговим напрямом є вдосконалення нормативно-правового регулювання. Незважаючи на дію Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», чинна законодавча база не забезпечує достатньої деталізації процедур реалізації індивідуальних і загальних заходів. Зокрема, відсутні чітко встановлені строки виконання заходів, механізми координації між органами державної влади та відповідальність за невиконання або неналежне виконання рішень ЄСПЛ.

У зв'язку з цим доцільно внести зміни до Закону з метою встановлення чітких процедур реалізації заходів, визначення повноважень органів державної влади та запровадження механізмів контролю за виконанням рішень ЄСПЛ.

Окрему увагу потребує законодавче забезпечення реалізації заходів загального характеру. Практика свідчить, що значна частина таких заходів вимагає внесення змін до законодавства, тоді як відповідні законопроекти часто розглядаються без урахування їхньої пріоритетності. У зв'язку з цим обґрунтовано надати законопроектам, спрямованим на виконання рішень ЄСПЛ, статус невідкладних, що дозволить істотно пришвидшити процес їхнього прийняття [12, с. 143].

Іншим напрямом є вдосконалення інституційного механізму. Нині координацію виконання рішень ЄСПЛ здебільшого здійснює Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ, однак результативність його роботи значною мірою визначається якістю взаємодії з іншими органами державної влади. Недостатня міжвідомча координація часто призводить до відтермінування реалізації рішень та формального виконання заходів загального характеру.

У цьому зв'язку доцільно створити спеціалізований координаційний орган або міжвідомчу комісію, котрі б забезпечували системний контроль за здійсненням рішень ЄСПЛ. Не менш важливим є запровадження дієвого парламентського нагляду, що відповідає рекомендаціям Ради Європи щодо посилення ролі національних парламентів у процесі виконання рішень Суду [28].

Ще одним напрямом є вдосконалення судової практики та процесуальних механізмів реалізації індивідуальних заходів. Однією з ключових проблем залишаються обмежені можливості перегляду судових рішень у світлі рішень ЄСПЛ. Попри наявність відповідних приписів у процесуальних кодексах, їх практичне застосування виявляється недостатньо ефективним.

У зв'язку з цим доцільно розширити підстави для перегляду судових рішень, зокрема в тих випадках, коли ЄСПЛ у пілотному рішенні виявляє системну проблему. Також слід забезпечити уніфікацію судової практики щодо застосування рішень ЄСПЛ, що сприятиме підвищенню правової визначеності.

Важливим елементом удосконалення процесуального механізму є імплементація положень Протоколу № 16 до Конвенції, який передбачає

можливість звернення національних судів до ЄСПЛ за консультативними висновками. Як зазначається у наукових джерелах, даний інструмент має значний превентивний потенціал, оскільки дає змогу національним судам запобігати порушенням Конвенції вже на стадії розгляду справи [21, с. 359].

Четвертий напрям передбачає підвищення обізнаності суддів та інших суб'єктів правозастосування щодо практики ЄСПЛ. Як підкреслює Завгородній В.А., ефективність застосування практики ЄСПЛ у значній мірі залежить від її сприйняття національними судами [11, с. 11]. Отже, необхідно організувати системне навчання для суддів, прокурорів і адвокатів та створити ефективні інформаційні ресурси, які би містили узагальнення практики ЄСПЛ.

П'ятий напрям спрямований на розвиток превентивного механізму застосування практики ЄСПЛ. Тут більше йдеться про необхідність враховувати не лише рішення, ухвалені проти України, а й судову практику щодо інших держав. Такий підхід сприяє виявленню потенційних системних проблем і запобіганню їх виникненню. Наукові дослідження констатують, що активне використання практики ЄСПЛ є важливим чинником зменшення кількості звернень до Суду [31].

Шостий напрям полягає у вдосконаленні механізмів моніторингу та контролю за виконанням рішень ЄСПЛ. У цьому процесі ключову роль відіграє Комітет міністрів Ради Європи, який здійснює нагляд за виконанням рішень Суду. Водночас на національному рівні слід запровадити систему регулярного моніторингу та оцінювання ефективності виконання рішень, що дозволить своєчасно виявляти проблемні моменти та вживати відповідних заходів.

Отже, удосконалення механізму втілення індивідуальних і загальних заходів у національному судочинстві потребує комплексного підходу, що охоплює реформування законодавства, посилення інституційної спроможності, розвиток судової практики та підвищення правової культури. Впровадження зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності виконання пілотних рішень ЄСПЛ та забезпеченню належного захисту прав людини в Україні.

ВИСНОВКИ

У першому розділі проведено аналіз пілотних рішень Європейського суду з прав людини як інструменту покращення ефективності захисту прав людини за Конвенцією. Судові рішення та вплив Комітету Міністрів Ради Європи сприяли легітимізації цього підходу, перетворюючи Суд із органу захисту індивідуальних прав на інституцію структурної реформи національних систем права.

Пілотні рішення мають комплексний правовий характер: вони є механізмом управління навантаженням Суду, інструментом запобігання порушенням і джерелом обов'язкових стандартів для держав. Вони спрямовані не лише на захист індивідуальних прав, а й на усунення причин системних порушень, поєднуючи превентивне та реституційне спрямування відповідно до принципу субсидіарності.

Основою для пілотної процедури є структурні чи системні проблеми, що призводять до масових порушень, брак ефективних національних засобів захисту та велика кількість подібних скарг. Процес включає кілька етапів: ініціювання процедури Судом, добір справи, визначення системних проблем, розробку рішень і контроль за їх виконанням.

Пілотні рішення стимулюють еволюцію європейських стандартів захисту прав, встановлюють оновлені підходи до права, гармонізують законодавство та сприяють реформам у межах Ради Європи. Однак їх ефективність залежить від виконання державами-респондентами та контролю з боку Комітету Міністрів. Відсутність примусових механізмів у Суду, а також політичні і внутрішньодержавні перешкоди можуть стримувати результативність процедури.

Національна правова система України поступово інтегрує пілотні рішення ЄСПЛ як джерело права. У вітчизняній системі вони мають дуалістичний характер: служать і як конкретні акти застосування права, і як засіб формування обов'язкових стандартів завдяки врахуванню практики

ЄСПЛ. Це свідчить про рух України до рецепції європейських стандартів і формування сучасної правової доктрини.

Нормативне закріплення пілотних рішень супроводжується низкою труднощів, зокрема через невизначеність їх формального місця в ієрархії джерел права. Це обмежує їхнє повноцінне застосування на практиці. Однак фактична нормативна сила таких рішень проявляється через обов'язковість правових позицій ЄСПЛ та їхній вплив на практику правозастосування, що наголошує на потребі вдосконалення національного механізму імплементації цих рішень.

Аналіз системних проблем, відображених у пілотних рішеннях щодо України, показав їхню комплексність та взаємопов'язаність. Основними викликами залишаються хронічне невиконання рішень національних судів, недостатня ефективність засобів юридичного захисту, проблеми кримінальної юстиції (зокрема неналежні умови утримання під вартою), порушення права власності, затягування судових процесів і слабка інституційна спроможність механізмів виконання рішень ЄСПЛ. Ці недоліки не існують ізольовано, вони формують єдину мережу структурних проблем, які взаємно посилюють одна одну, суттєво впливаючи на ефективність захисту прав людини в Україні.

Ключова роль у процесі імплементації пілотних рішень відведена Верховному Суду, який сприяє уніфікації судової практики і впровадженню стандартів ЄСПЛ у національну правову систему. Через розробку правових позицій, аналіз практик та діяльність Великої Палати Верховний Суд гармонізує застосування права, утверджуючи принцип правової визначеності. Саме цей орган перетворює загальні орієнтири ЄСПЛ на конкретні рекомендації для розгляду аналогічних справ у межах юрисдикції України.

Разом із тим ефективність цього процесу знижують певні проблеми. Зокрема, нерівномірне дотримання й застосування практики ЄСПЛ судами нижчих інстанцій, формальний підхід до її використання та недостатня оперативність у прийнятті нових правових стандартів значно уповільнюють зміни. Це свідчить про нагальну необхідність покращення професійної

кваліфікації суддів і підвищення якості методологічного забезпечення системи правозастосування.

Дослідження виявило, що головною перешкодою для виконання пілотних рішень ЄСПЛ є системні структурні недоліки національної правової системи: обмежена інституційна спроможність органів координації, відсутність належної взаємодії між гілками влади та розпорошення повноважень.

Ключовим викликом є порушення принципу правової визначеності: невизначений правовий статус пілотних рішень у системі джерел права, відсутність чітких процедур імплементації та суперечності між внутрішнім законодавством і позиціями ЄСПЛ призводять до нерівномірного застосування судами, зниження передбачуваності практики, підриву довіри до системи і ризику повторних звернень до ЄСПЛ. Особливу увагу викликають колізії між національним правом і практикою ЄСПЛ та співвідношення пілотних рішень із постановами Конституційного Суду України; відсутність механізмів врегулювання таких колізій ускладнює інтеграцію міжнародних стандартів. Додатковими проблемами є нормативна інерція законодавця і недостатня підготовка суддів щодо практики ЄСПЛ.

У судовій сфері необхідно уніфікувати практику застосування рішень ЄСПЛ, розширити підстави для перегляду рішень у зв'язку з їх ухваленням і активніше застосовувати превентивні інструменти, зокрема консультаційні висновки Суду. Важливо підвищити правову культуру та професійну підготовку суддів, прокурорів і адвокатів, а також розвивати інформаційне й методичне забезпечення застосування практики ЄСПЛ, включно з превентивним врахуванням релевантної практики інших держав.

Отже, ефективна імплементація пілотних рішень у Україні потребує системної трансформації: вдосконалення законодавства, посилення інституційної спроможності, забезпечення єдності судової практики та підвищення правосвідомості, що сприятиме належному виконанню міжнародних зобов'язань, утвердженню верховенства права й захисту прав людини на національному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів У. Б., Верба-Сидор О. Б., Верхола Ю. В. та ін. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 404 с.
2. Блажівська Н. Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини: порівняльний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 2. С. 83–89.
3. Броньовський проти Польщі (Broniowski v. Poland) : рішення Європейського суду з прав людини від 22 черв. 2004 р. (заява № 31443/96). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO1119> (дата звернення: 06.03.2026).
4. Буроменський М. В., Сердюк О. В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції та практики ЄСПЛ. Київ : ОБСЄ, 2018. 60с.
5. Буткевич В. Г. Правові аспекти процедури пілотних рішень ЄСПЛ. *Вісник Академії правових наук України*. 2022. № 3. С. 45–58.
6. Вільдхабер Л. Європейський суд з прав людини: виклики та реформи. *Міжнародне право*. 2023. Т. 12. № 1. С. 10–22.
7. Григоренко А. О. Особливості і процедура ухвалення пілотного рішення Європейським судом з прав людини. *Юридичний вісник*. 2019. № 4 (53). С. 158–163.
8. Гулям У. Х. Застосування рішень Європейського суду з прав людини у судах першої інстанції в Україні : дис...доктора філос. / Гулям, Умід Хазратовича ; Національний університет «Одеська юридична академія» – Одеса, 2023. 216 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/26c3e082-966d-4e26-92eb-f1bb38135805> (дата звернення: 06.03.2026).
9. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.03.2026).
10. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2020. 536 с.

11. Завгородній В. А. Вплив практики ЄСПЛ на правозастосовну діяльність в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 10–14.
12. Зубенко Г. В. Заходи загального характеру як складова виконання Україною рішень ЄСПЛ. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. 2018. № 25. С. 141–144.
13. Кельман М. С., Токарська А. С., Ярмол Л. В., Цебенко С. Б. Сучасні механізми захисту прав людини : монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.
14. Козюбра М.І. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2015. №3. С. 6-18.
15. Корнієнкова К. Проблема систематичного невиконання Україною рішень ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 346–348.
16. Ліч Ф. Процедура в Європейському суді з прав людини. 5-те вид. Харків : Права людини, 2021. 720 с.
17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 06.03.2026).
18. Про судові рішення, що висвітлюють системну проблему : Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи Res(2004)3 від 12 трав. 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_589 (дата звернення: 06.03.2026).
19. Щодо покращення національних засобів правового захисту : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Res(2004)6 від 12 трав. 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 06.03.2026).
20. Центр громадянських свобод. Виконання рішень ЄСПЛ в Україні: аналітичний звіт. 2025. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/info_anons_daigest_oglyad/1991788/ (дата звернення: 15.03.2026).
21. Чепель О. Правова природа консультативного висновку ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 357–361.

22. Шевчук С. В. Принцип субсидіарності у діяльності Європейського Суду з прав людини та необхідність узгодження судової практики. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики ЄСПЛ : зб. наук. ст. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 верес. 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 82–89.

23. Шевчук С. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 122–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2011_4-5_17 (дата звернення: 15.03.2026).

24. Case of Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine, no. 40450/04, ECHR 2009. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-204728%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204728%22]}) (дата звернення: 15.03.2026).

25. Council of Europe. Guide to the practice of the European Court of Human Rights. Strasbourg, 2022. 150 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/democracy-and-human-rights/fundamental-rights-in-the-eu?&at_campaign=2024 (дата звернення: 17.03.2026).

26. Council of Europe. Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: Annual Report 2024. Strasbourg, 2025. URL: <https://www.coe.int/en/web/cm/execution-judgments> (дата звернення: 30.03.2026).

27. European Court of Human Rights. Burmych and Others v. Ukraine. HUDOC database. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-192193%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-192193%22]}) (дата звернення: 30.03.2026).

28. Leach P., Hardman H., Stephenson S., Birkett D. Responding to Systemic Human Rights Violations: An Analysis of “Pilot Judgments” of the European Court of Human Rights. Antwerp : Intersentia, 2010. 350 p.

29. Rules of Court of the European Court of Human Rights. Rule 61 (Pilot-judgment procedure). URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Rule_61_ENG (дата звернення: 30.03.2026).

30. Supervision of the execution of judgments and decisions of the European Court of Human Rights. 16th Annual Report of the Committee of Ministers. 2022.
31. Pushkar P. Cases of the European Court of Human Rights significant for European integration of Ukraine. 2021. 95 p.
32. Zwaak L. The European Court of Human Rights and Pilot Judgments Procedure. Strasbourg, 2014. 210 p.